

Lészai Lehel:¹

A szinoptikus evangéliumok

The Synoptic Gospels.

According to some scholars, the synoptic problem perhaps remains an eternal enigma, but this does not affect the gospels' interpretation. The fact is that modern research of the Scriptures raises more and more questions which cannot be answered at once. Today, even the 'two-document' hypothesis is regarded as antiquated. It is probable that the gospels were formed in parallel and they exercised mutual influence. The earliest versions were in circulation and thus played an important role in the formation of the other ones. The priority of Mark is verified by the following arguments: Mark's material mostly appears in Matthew and Luke, the last two evangelists often omit Mark's material, but even the omissions differ from each other; Matthew and Luke follow Mark in order; Mark seems to be more precise when he presents Jesus' humanity, and he speaks more openly about the disciples' lack of comprehension; Mark's style seems to allude to the account of an eyewitness. Matthew and Luke differ in their genealogy but their materials correspond with each other from the point where Mark starts his gospel. After examining the language of Mark's gospel, the congruence of content, wording and structure with Matthew's and Luke's gospel, on the basis of the above-mentioned arguments, we conclude that Mark's priority is most likely. In connection with this, it has to be said that the 'two-document' hypothesis is probably the answer to the synoptic problem, adding to it that the process of permeation and borrowing was much more flexible in the formation time of the gospels, than it was thought earlier.

Keywords: synoptic, gospel, hypothesis, 'two-document', priority.

A szinoptikus evangéliumok

Nagyon korán megfigyelték, hogy az első három evangélium sok vonatkozásban hasonlít egymásra, ezért a szinoptikus² (συνοπῶν = együttlátó, együttnéző, együtszemlélő) elnevezést kapta. E. Basil Redlich így ad hangot ennek a felismerésének: „*Hogyha az olvasó*

¹ Egyetemi előadótanár, BBTE Református Tanárképző Kar, email: csetemel@yahoo.com.

² Oscar CULLMANN: *The New Testament. An Introduction for the General Reader.* Trans. Dennis Pardee, SCM Press Ltd, London, 1968. 29.

összehasonlítja ezt a három evangéliumot – akár az angol fordítást is –, lehetetlen nem észrevennie a jelentős számú nyelvi megegyezést.”³

Ehhez hasonló véleményt fogalmaz meg William Barclay is, amikor azt írja tanulmányában, hogy „[s]enki sem olvashatja az első három evangéliumot anélkül, hogy észrevenné a közöttük fennálló hasonlóságot.”⁴

1. Történeti visszatekintés

Először J. J. Griesbach használta 1776-ban a ‘szinopszis’ kifejezést, és ő maga szerkesztette a *Synopsis Evangeliorum Matthaei Marci et Lucae una cum iis Johannis pericopis...* című könyvet, amely először helyezte egymás mellé az evangéliumok szövegét.⁵ A legtöbb szinopszis J. J. Griesbach úttörő munkáját követi, tőle csak abban térnek el, hogy miként állították párhuzamba János evangéliumával, és miként használták a fontosabb idézeteket az apokrifus irodalomból és a patrisztikából. Az egyetlen nagyobb kivételt W. G. Rushbrooke képezi, aki 1880-ban kiadott, *Synopticon, An Exposition of the Common Matter of the Synoptic Gospels* című munkájában a két forrás-elméletet úgy próbálta kiabrázolni, hogy különböző betűtípusokat és színeket használt az eltérő forrásból származó szószerinti megegyezések kifejezésére. Schmiedel – igaz ugyan, hogy ő mind a négy evangéliumra gondolt – költőien fejezte ki az evangéliumok egymásra való utalását, amikor szinopszisának *Az evangéliumok szimfóniája* címet adta. Rosenstock-Huessy szociálfilozófus úgy képzelte el az evangéliumokat az egyház szolgálatában, mint Jézus ajkait.

A hasonló vonások közül meg kell említeni először az azonos idő- és földrajzi keretet. Az első három evangélium esetében Keresztelő János jelentkezését követi Jézus fellépése és igehirdetése, mely egy esztendei időkeretbe van betagolva. Jézus Galileában és környékén működik, mielőtt Jeruzsálem felé indul. Másodszer: a három evangéliumban találunk többé-kevésbé megegyező leírásokat, melyek elrendezése részben azonos források használatát sejteti. Végül pedig olvashatók teljesen egyforma szövegrészek,⁶ melyek minden kétséget kizáróan bizonyítják, hogy ugyanabból a forrásból merítettek, és/vagy egymás művét ismerve szövegezték meg a nevüket viselő evangéliumokat.

³ E. Basil REDLICH: *Synoptic Gospels*. Longmans, Green and CO, London–New York–Toronto, 1936. 13.

⁴ William BARCLAY: *The First Three Gospels*. SCM Ltd, London, 1966. 117.

⁵ William Reuben FARMER: *Synopticon*. University Press, Cambridge, 1969. vii.

⁶ BUDAI Gergely – HERCZEG Pál: *Az Újszövetség története*. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1985. 100.

A sok hasonlóság ellenére megfigyelhetők azonban az eltérések is. E. Basil Redlich egy egész fejezetet szentelt ezeknek a különbségeknek: „Kutatásunk során azokra az eltérő vonásokra fogunk figyelni, amelyek a három-evangélium problémakörében jelentkeznek, nevezetesen azokra, amelyek megtalálhatók, amikor összehasonlítjuk Máté, Márk és Lukács evangéliumát.”⁷

Nem tagadható, hogy a szinoptikus evangéliumoknak más a stílusa és a szókincse. Ezenkívül találunk olyan részeket, amelyek szerepelnek az egyik vagy másik evangéliumban, de hiányoznak a másik kettőből (*proprietas*), vagy szerepelnek két evangéliumban, de hiányoznak a harmadikból. Végül pedig a felismerhetően hasonló anyagot is másképp jeleníti meg Máté vagy Lukács. A hasonlóság és az eltérés is az első három evangélium esetében arra ösztönöz bennünket, hogy együtt szemlélve, szinopszisban vizsgáljuk a velük kapcsolatosan felvetődő kérdéseket.

2. Különböző megközelítési kísérletek

Az évszázadok folyamán sokan foglalkoztak a szinoptikus evangéliumokkal, és próbáltak minél közelebb kerülni a történelmi valósághoz. A korai egyházatyák többsége (Papias, Irenaeus, Kelemen, Tertullianus, Origenes, Eusebius, Hieronymus és Augustinus) úgy tekintett Márk evangéliumára, mint amely Péter igehirdetésére épült, és Máté evangéliuma után keletkezett.⁸ Ennek ellenére az egyházatyák sokkal többet törődtek a kanonikus könyvek ihletettségével, mint azok egymástól való irodalmi függésével.⁹ Kálvin János elfogadta Máté elsőségét, és párhuzamosan tárgyalta az adódó kérdéseket *Evangéliumi harmónia. Magyarázat a Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához* című művében.¹⁰ Az említett egyházatyák véleményét osztotta Lucien Cerfaux azzal a kiegészítéssel, hogy Márk evangélista ismerte a Máté írásának arámi nyelvű protoevangéliumát.¹¹ Több feltételezés is született, melyekkel megpróbálták oldani a szinoptikus evangéliumok kialakulásának történetét. Ezek közül csupán a legkorábbiakat említjük meg.

a. A hagyományelmélet feltevése szerint (J. C. L. Gieseler 1818-ban és J. C. Herder

⁷ REDLICH: *Synoptic...* 40–41.

⁸ Peter M. HEAD: *Christology and the Synoptic Problem*. University Press, Cambridge, 1997. 29.

⁹ FARKASFALVY Dénes: *Bevezetés az újszövetségi szentírás könyveihez*. Szent István Társulat, Budapest, 1994. 115.

¹⁰ KÁLVIN János: *Evangéliumi harmónia I. Magyarázat a Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Ford. Rábold Gusztáv, I. kötet. [S. n.], Kolozsvár, 1939. 3.

¹¹ Lucien CERFAUX: *The Four Gospels*. Trans. Patrick Hepburne-Scott. Darton, Longman & Todd Ltd, London, 1960; reprint, Darton, Longman & Todd Ltd, London, 1969. 28–29 (A lapszámok az utánnyomott példányból valók).

1796-ban, majd 1797-ben) az evangéliumokat elsődlegesen vagy teljesen szájhagyomány útján örökítették át a következő nemzedékek számára.¹² A szájhagyomány anyagát dolgozták fel az evangéliumok szerzői, de mivel a szájhagyomány egy állandó változásban levő anyagot görget, ezért eltérő vidékeken, különböző évtizedek során másképpen alakult a hagyományozott anyag, és ennek köszönhetőek az eltérések is az evangéliumok híradásában. A történetek arámi nyelven terjedtek szájról szájra, majd pedig görög nyelven rögzítették az egyes evangéliumokban.

b. Az ősevangélium-elmélet¹³ szerint (G. E. Lessing 1776-ban és 1778-ban, majd J. G. Eichhorn 1794-ben) létezett egy arámi nyelvű ősevangélium (az Evangéliumi Tanulmányok Jeruzsálemi Iskolája /*Jerusalem School of Gospel Studies*/ egy eredeti héber evangéliumi forrást feltételez), amelyet ismertek és felhasználtak az evangéliumok szerzői az örömhír megszövegezése során. Ebből vagy részleteket vettek át, vagy fordították a szövegét, időnként pedig átdolgozták, összevetették más forrásokkal, és így alakultak ki az evangéliumok. Előrelépést jelentett az előbbi hipotézishez viszonyítva, hogy már nem szájhagyományt tételeztek fel, hanem egy összöveget, melyhez akárki hozzáférhetett.

c. A töredékelmélet (F. D. E. Schleiermacher 1832-ben) valamelyest hasonlít a hagyományelmülethez, csak hogy nem szájról szájra terjedő, hanem lejegyzett anyagot feltételez. Ennek megfelelően már Jézus korában rövidebb-hosszabb feljegyzéseket készítettek a Mestertől elhangzó beszédekről, a cselekedeteiről és csodáiról. Az evangéliumírók ezeket a töredékeket gyűjtötték össze és rendezték – mindegyik a maga teológiai látása és a gyülekezete érdekei szerint – összefüggő történetté. Egyes töredékeket mindhárman használták, másokat csak ketten vagy éppenséggel egy közülük.

d. A használatelmélet újat hozott az első három próbálkozáshoz képest. Míg az előzőek azt feltételezték, hogy az evangéliumok egymástól függetlenül keletkeztek, addig a használatelmélet éppen ennek az ellenkezőjét tartalmazta. A kölcsönösség gondolata többféleképpen nyilvánult meg. Egyesek azt hangoztatták, hogy Máté evangéliuma született meg először, ezt foglalta össze Márk, majd Lukács mindkettőt figyelembe vette. Innen eredne az evangéliumok sorrendje az Újszövetségben. J. J. Griesbach heves vitákat váltott ki azt állítván, hogy Máté és Lukácsé az elsőbbség, Márk pedig azok kivonata. Karl

¹² J. C. L. GIESELER: *Historisch-kritischer Versuch über die Entstehung und die frühesten Schicksale der schriftlichen Evangelien*. W. Engelmann, Leipzig, 1818. 53–111; J. A. T. ROBINSON: *Redating the New Testament*. SCM, London, 1976. 93–94; R. T. FRANCE: *Matthew: Evangelist and Teacher*. Paternoster, Exeter, 1989. 41–46.

¹³ H. MARSH: *A Dissertation on the Origin and Composition of our Three First Canonical Gospels*. J. Burges /for University Press/, Cambridge, 1801. 194–211; J. CHAPMAN: *Matthew, Mark and Luke: A Study in the Order and Interrelation of the Synoptic Gospels*. Ed. J. M. T. Barton. Longmans, Green, London, 1937. 181–199.

Lachmann óta a biblikus teológusok között leginkább elterjedt vélemény a Márk elsőbbségét tartja valóságúnak; a másik két evangélista pedig Márkra épített. Ezt a véleményt támadja William R. Farmer, amikor szociológiai érvekre hivatkozva próbálja bizonyítani, hogy az 1870–1880 közötti periódusban a Németország és a Vatikán között dúló kultúrharcra és a birodalmi érdekekre lehet visszavezetni a Márk elsőbbségének hangoztatását.¹⁴

e. A két forrás-elmélet (Karl Lachmann 1835-ben és H. J. Holtzmann 1863-ban) áll talán a legközelebb a valósághoz. H. J. Holtzmann is vallotta, hogy az evangéliumok nem láthattak napvilágot egymástól függetlenül. Ugyanazokat a forrásokat kellett használniuk, melyek közül első volt Márk evangéliuma, de azon kívül létezhetett egy másik anyag is, amely Jézus beszédeket, vagy mondásokat foglalt magába.¹⁵ Ebből a két forrásból merítve jött létre Máté és Lukács evangéliuma. Vita folyik arról is, hogy a ma ismert Márk evangéliumát használták-e fel, vagy pedig ennek egy korábbi változatát. Márk evangéliumának anyaga megtalálható Máténál és Lukácsnál is, ugyanakkor a beosztás is rokonságot mutat. Ennek a ténynek a legvalószínűbb magyarázata a Márkra való építést feltételezi. Márk nyelve a legegyszerűbb és a legközelebb áll a Jézus által is beszélt arámiához, amely szintén súlyos érvenként nyom a latba Márk elsőségét illetően. Máté és Lukács használhatták a Q-forrást (a német Quelle-ből származik, ami forrást jelent, és az úgynevezett *Beszédgyűjteményt*, vagy Logia-forrást jelöli¹⁶), melynek más példányai kerülhettek a két evangélista kezébe, és ez magyarázná az eltéréseket kettejük között. Ezt a feltételezést hevesen tagadja Burnett Hillman Streeter, azt állítván, hogy a Q^{Mt.} és Q^{Lk.} (a Q-forrás két különböző változata) nem megfelelő magyarázat a Máté és Lukács evangéliumának Márkban meg nem lelhető külön anyagának eredetére. Ezért szerinte a négy forrás-elmélet (az Antiókhiahoz kötődő Q-, a Cézaráéhoz kapcsolódó L-, a Jeruzsálemhez kötődő M-forrás és a Rómához kapcsolódó Márk) sokkal jobban megválaszolja az felvetődő kérdéseket.¹⁷ William Barclay továbbmegy, és feltételez egy I- (*Infancy stories*) forrást is, mely a Márk, Q- és L-forrás mellett meghatározta a Lukács evangéliumának létrejöttét.¹⁸

¹⁴ William R. FARMER: *State Interesse and Markan Primacy: 1870–1914*. In: Henning Graf REVENTLOW – William FARMER (szerk.): *Biblical Studies and the Shifting of Paradigms, 1850–1914*. (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 192.) Sheffield Academic Press, Sheffield, 1995. 15–49.

¹⁵ A. J. F. KLIJN: *De wordingsgeschiedenis van het Nieuwe Testament*. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht en Antwerpen, 1974. 27.

¹⁶ BUDAI és HERCZEG: *Az Újszövetség...* 102.

¹⁷ Burnett Hillman STREETER: *The Four Gospels. A Study of Origins. Treating of the Manuscript Tradition, Sources, Authorship and Dates*. Macmillan & CO Ltd, London, 1964¹¹. 223–270.

¹⁸ BARCLAY, *The First...* 148.

f. Rudolf Bultmann, Martin Dibelius és Karl Ludwig Schmidt a formatörténeti módszerrel remélték megoldani elődeik próbálkozásait a szinoptikus kérdésre vonatkozóan.¹⁹ Feltételezték, hogy a jó hír szájhagyomány útján vagy az írásbeli feljegyzések útján vagy pedig mindkettő segítségével jutott el az evangélistákhoz. Ők aztán összegyűjtötték a fellelhető anyagot, majd különböző szempontok szerint rendszerezték és megfogalmazták azt. Ennek megfelelően az evangélium szerzői inkább szerkesztői munkát végeztek, mely alkalmával változtatásokat hajtottak végre a hozzájuk eljutott anyagon. R. Bultmann szerint a kériuma határozta meg őket döntéseikben, M. Dibelius szerint viszont a kultusz. A formatörténeti módszer hívei mindenképpen a *Sitz im Lebenben* (élethelyzet), az áthagyományozás folyamatában és nem a források milyenségében keresik azt a tényezőt, mely meghatározta az evangéliumok létrejöttét.

3. A szinoptikus kérdés

Az évszázadokat felölelő vitában józanul vélekedett Ned B. Stonehouse, amikor azt állította, hogy „[a] szinoptikus evangéliumok valós eredetének kérdése magának Jézus Krisztusnak az evangéliumokhoz való viszonyában keresendő. Azt kell kutatni, hogy végső sorban az evangéliumok neki köszönhetik-e létüket és vajon azért olyanok amilyenek, mivel Jézus az volt, aki volt és azt tette, amit tett.”²⁰

Tanulmányában említést tesz két egymásnak ellentmondó irányzatról. Az egyik csoportot azok képezik, akik a folytonosságot hangsúlyozzák, mivel számukra Jézus a keresztyénység alapítója, és ezáltal az evangéliumok létrejötte is tőle függ. A másik csoport tagjai tagadják a folytonosságot, mert nagy szakadékokat vélnek felfedezni aközött, ami Jézus volt, amit Jézus mondott, szándékozott, és az ősegyház hite között, mely a Krisztus feltámadásában való hit erősödésekor Palesztinában jelentkezett először, majd pedig határain túl is. A második csoport ennek a közösségnek tulajdonítja az evangéliumok létrejöttét, és úgy tekint azokra, mint az ősegyház hitének, felfogásának a megfogalmazására. E vélemény legkiemelkedőbb hangoztatói Adolf Harnack, Ferdinand Christian Baur, David Friedrich Strauss, Wilhelm Wrede, Albert Schweitzer és Rudolf Bultmann. Ugyanerről a csoportról így vélekedik L. Johnston a Lucien Cerfaux könyvéhez írt bevezetőjében:

¹⁹ Willi MARXSEN: *Az Újszövetség mint az egyház könyve*. Ráday Kollégium Kiadványai, Budapest, 1983. 51–54.

²⁰ Ned B. STONEHOUSE: *Origins of the Synoptic Gospels*. The Tyndale Press, London, 1963. 146.

„Egyesek azt állítják, hogy az egyház hite hozta létre az evangéliumokat; az evangéliumok csodálatos legendák, kegyes képzelgések, amelyekben az egyház kifejezte vezetői iránti hűségét. Ezek után letarolják az evangéliumok szilárd építményét megkísérelvén visszajutni a hit Krisztusa mögött található történeti Krisztushoz. Amikor azonban úgy tűnik, hogy kotnyeleskedésük folytán az épület romba dől és kezdi őket is elborítani, akkor azzal vigasztalják magukat, hogy végül is csupán a hit számít – mint azok az emberek, akiknek a feje felett olyan tető lenne, amelyet semmi sem támaszt alá.”²¹

A formatörténeti és szerkesztéstörténeti módszerek tárgyalása után említés történik a fejezet végén a történeti-bibliai módszerről, amelyet részben tükröz a fenti idézet hangvétele.

A múlt század közepe táján a legtöbb újszövetséges tudós a két forrás-elméletet fogadta el a szinoptikus kérdés alapvető megoldásának. Ennek eredete a 19. század közepéig nyúlik vissza, C. H. Weisse (*Die evangelische Geschichte*, 1838), C. G. Wilke (*Der Urevangelist*, 1838) és H. J. Holtzmann (*Die synoptischen Evangelien*, 1863) dolgozta ki Németországban. Később olyan neves tudósok járultak hozzá fejlődéséhez, mint B. Weiss (*Zur Entstehungsgeschichte der drei synoptische Evangelien*, 1861 és *Die Quellen der synoptischen Überlieferung*, 1908), P. Wernle (*Die synoptische Frage*, 1899) és B. H. Streeter (*The Four Gospels*, 1924). A felsoroltak több-kevesebb eltéréssel Márk elsősége mellett foglaltak állást Máté és Lukács evangéliumával szemben, azt állítván, hogy e két utóbbi egymástól függetlenül használta Márkot és a Q-nak nevezett logion-forrást. Ebből származik a két forrás-elmélet elnevezés.²²

A tizenkilencedik században a két forrás-elmélet végig versengett az elismerésért a népszerűbb Griesbach-elmélettel. J. J. Griesbach azt feltételezte, hogy Márk használta Mátét és Lukácsot írás közben, ezért elméletét két evangélium-elméletnek is nevezik. Egy negyedszázaddal korábban H. Owen az *Observations on the Four Gospels* (1764) című művében már javasolta ezt a megoldást. Az elméletet végül J. J. Griesbach (*Commentatio*, 1789-1790) és tanítványa, W. M. L. de Wette (*Lehrbuch der historisch-kritischer Einleitung in die kanonischen Bücher des Neuen Testaments*, 1826, 1848⁵, 1860⁶) fogalmazta meg. Ezt a véleményt osztották a tizenkilencedik század során H. E. G. Paulus (*Philologisch-kritischer und historischer Commentar über das neue Testament*, 1804-1805), H. Saunier (*Ueber die Quellen des Evangeliums des Marcus*, 1825), F. Sieffert (*Ueber den Ursprung des ersten kanonischen Evangeliums*, 1832), K. R. Köstlin (*Der Ursprung und die Komposition der synoptischen Evangelien*, 1853) és F. Bleek (*Einleitung in das Neuen Testament*, 1862, és

²¹ CERFAUX: *The Four...* XV.

²² Charles Kingsley BARRETT: *Q: A Reexamination*. In: Arthur J. Bellinzoni, jr. (szerk.): *The Two-Source Hypothesis*. Mercer University Press, s. l., 1985. 259.

Synoptische Erklärung der drei ersten Evangelien, 1862). Rajtuk kívül a tübingeni tudósok, F. C. Baur és A. Schweigler, valamint a híres D. F. Strauss is támogatták a Griesbach-elméletet.

A sok megoldási kísérlet közül ebben a periódusban a fentebb említett kettő örült a legnagyobb elismerésnek, a tizenkilencedik század végére pedig a kettő közül a két forrás-elmélet győzedelmeskedett. Sok tudós számára többé nem „hipotézisnek” minősült, hanem egyre inkább a kutatás helytálló eredményének.²³ A múlt század közepén A. M. Hunter kijelentette, hogy „a szinoptikus kérdés megoldást nyert,”²⁴ míg Vincent Taylor azt írta, hogy „egy modern kommentárban nem szükséges többé bizonyítani Márk elsőségét.”²⁵

A különféle forrásokat előbb a történetkritika és az általános irodalomkritika módszereivel próbálták megkülönböztetni. A két forrás-elmélet az evangéliumokkal foglalkozó kutatás alapjává vált a huszadik században, különösen a formatörténeti és a szerkesztéstörténeti módszer számára. A formatörténeti módszer előfutárai Martin Dibelius, Karl Ludwig Schmidt és Rudolf Bultmann. A két utóbbi tudós Márk protoevangéliumáról²⁶ is beszélt, mint lehetséges legkorábbi változatról. Rudolf Bultmann úttörő munkát végzett, amikor a források mögötti hagyománytörténetet is megpróbálta rekonstruálni. Az evangéliumok perikópáit műfaj szerint, „formák” szerint igyekezett csoportosítani, miközben megvizsgálta, hogy az ősegyházban milyen igények hozták létre, tették szükségessé, illetve formálták az illető anyagot. A hagyományanyag „keletkezésének-fejlődésének-átalakulásának” vizsgálata pozitív érdeklődésből született, de később annyira atomizálta a szöveget, hogy Farkasfalvy Dénes megfogalmazása szerint „hamarosan »a fáktól nem lehetett látni az erdőt«.”²⁷

A formatörténeti módszer hívei hangsúlyozták az írásba foglalás előtti periódus fontosságát. Más oldalról megközelítve, de lényegében ugyanerre hívták fel a figyelmet K. Stendahl, Birger Gerhardsson (*Memory and Manuscript*, 1961; *Tradition and Transmission in Early Christianity*, 1964) és Harald Riesenfeld (*The Gospel Tradition*, 1970) skandináv tudósok munkái is. Ők a rabbik által gyakorolt szájhagyomány fontosságát hangsúlyozták, és azt javasolták, hogy az őskeresztyéneket ennek fényében kell látni. Szerintük az

²³ Albert SCHWEITZER: *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, Tübingen, 1933⁵. 202.

²⁴ A. M. HUNTER: *Interpreting the New Testament 1900–1950*. SCM, London, 1951. 140.

²⁵ Vincent TAYLOR: *The Gospel According to St Mark*. MacMillan, London–St Martin’s Press, New York, 1966². 11.

²⁶ Ezt a feltételezést Kecskeméthy István kategorikusan elveti: Kecskeméthy István: *Gyakorlati kommentár Márk evangéliomához*. [S. n.], Cluj-Kolozsvár, 1933. 19.

²⁷ FARKASFALVY: *Bevezetés...* 118.

első keresztyének a rabbik módszerét alkalmazva gondoskodtak a hagyomány továbbadásáról.²⁸ A formatörténeti módszert alkalmazók munkájának köszönhetően átértékelődött az evangélisták szerepe. E módszer háttérbe szorulása eredményeképpen megszületett a szerkesztéstörténeti módszer. Első javallói közül meg kell említeni G. Bornkamm, H. J. Held, W. Marxsen, H. Conzelmann és J. Rohde nevét. A szerkesztéstörténeti módszer az evangélistákat íróknak és teológusoknak tekintette, akik történeti látásuknak és teológiai képzsüknek köszönhetően egyéni stílussal, szemlélettel és módszerrel rendelkeztek. Ők a saját belátásuk szerint kezelték, alakították és magyarázták a hagyomány anyagát.

Az utóbbi fél évszázadban a két forrás-elmélet körül kialakult egyetértést megbontani látszott a Griesbach-elmélet feltámasztója, William R. Farmer, aki 1964-ben kiadott könyvében (*The Synoptic Problem: A Critical Analysis*) hatásosan kritizálta azt. Amint már említettük, szerinte a Griesbach-elmélet háttérbe szorulása a tizenkilencedik században politikai és vallásos okokra vezethető vissza. W. R. Farmer sikeresen támadta azokat az érveket, melyeket nagyrészt B. H. Streeter²⁹ foglalt össze a Márk elsősége érdekében, nevezetesen a tartalmi, szórendi és szerkezeti megegyezéseket. W. R. Farmer nagy lendülettel érvelt egy modern Griesbach-elmélet szavahihetősége érdekében, és ezt a munkáját folytatták diákjai, követői, akik közül említésre érdemes E. P. Sanders, D. B. Peabody, O. L. Cope, D. L. Dungan és T. R. W. Longstaff. 1970 és 1991 között – nagyrészt W. R. Farmer kezdeményezésére – nyolc nagy konferenciát rendeztek, melyek arra voltak hivatottak, hogy érvényt és visszhangot szerezzenek a Griesbach-elméletnek. Jóllehet W. R. Farmer érvelése³⁰ megingatni látszott a század konszenzusát ebben a kérdésben, mégis a jelentősebb kommentárok szerzői egyértelműen Márk elsősége mellett foglalnak állást (R. H. Gundry: *Matthew*; U. Luz: *Matthäus*; J. Gnilka: *Matthäusevangelium*; W. D. Davies and D. C. Allison: *Matthew*; D. A. Hagner: *Matthew*; R. Pesch: *Markusevangelium*; J. Gnilka: *Markus*; R. A. Guelich: *Mark*; M. D. Hooker: *Mark*; R. H. Gundry: *Mark*; I. H. Marshall: *Luke*; J. A. Fitzmyer: *Luke*; J. Nolland: *Luke*; F. Bovon: *Lukas*; C. F. Evans: *Luke*).³¹

²⁸ Leon MORRIS: *Luke*. (Tyndale New Testament Commentaries) Inter-Varsity Press, London, 1974; reprint, Inter-Varsity Press, Leicester; William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1990. 52. (A lapszámok az utánn nyomott példányból valók.)

²⁹ STREETER: *The Four...* 159–168.

³⁰ W. R. FARMER így fejezi be érvrendszerét: „...ezt az evangéliumot /Máté/ lemásolta Lukács, és Márk később keletkezett, mint Máté és Lukács.” William R. Farmer: *The Synoptic Problem. A Critical Analysis*. The Macmillan Company, New York, 1964. 227.

³¹ HEAD: *Christology...* 5–6. U. Luz kommentárja az *Evangelisch-Katolischer Kommentar zum Neuen Testament* sorozatban, J. Gnilka kommentárjai az EKK és a *Herders Theologischer Kommentar zum Neuen Testament*, W. D. Davies-é és D. C. Allison-é az *International Critical Commentary*, D. A. Hagner-é és R. A. Guelich-é a *Word Biblical Commentary*, M. D. Hooker-é a *Black's New Testament Commentaries*, I. H. Marshall-é a *The New International Greek Testament Commentary*, J. A. Fitzmyer-é a *The Anchor Bible*, J. Nolland-é a *Word Biblical Commentary*, F. Bovon kommentárja pedig az EKK sorozatban jelent meg.

A Márk elsőségét hangoztatók³² és ellenzők véleménye két táborra osztja az újszövetséges kutatókat. Az utóbbi években azok, akik a Máté elsősége mellett foglaltak állást, egymásra találtak a Griesbach-elmélet zászlaja alatt. A két forrás-elmélet mellett lándzsát török továbbra is Márk elsőségét tartják elfogadható magyarázatnak. Valószínű, hogy ezek között a legjelentősebb a Farrer–Goulder-elméletet létrehozók véleménye. Ők fenn tartják Márk elsőségét, de szakítanak a Q szerepével, azt állítván, hogy Lukács használta Mátét is Márk mellett.³³

Az Ulrich Luz által szerkesztett *Zankapfel Bibel* című könyvben Daniel Marguerat úgy határozza meg a történetkritikai megközelítés célkitűzését, hogy az a szöveg korának figyelembevételével annak az igazságának a mai megértés számára való feltárása. Ugyanakkor azt is elismeri, hogy ez a módszer nem tart igényt az objektivitásra és semmi sem szorítja korlátok közé a kutatását.³⁴ Bolyki János szerint nem lehet az Újszövetséget megérteni a történetkritikai módszer alkalmazása nélkül, ezzel szemben élesen elhatárolódik a történetkritikai szemlélettől, amely ideológiát készített a módszerből.³⁵ A szinoptikus hagyományanyag vizsgálatokor Herczeg Pál kellő és illő óvatossággal kezeli a formatörténeti irányzat eredményeit.³⁶

Peter Stuhlmacher kritizálja a történetkritikai módszer túlkapasait, de mégis elengedhetetlennek tartja annak alkalmazását. Arra hívja fel a figyelmet, hogy ennek a módszernek az alkalmazása akkor káros, hogyha gátként tornyosul a bibliai szöveg üzenete előtt.³⁷ Gerhard Maier 1974-ben egyenesen a történetkritikai módszer végéről beszél. Elveti ezt a módszert, mert a „belső kánont” nem lehet megtalálni, a Szentírás nem bontható

³² MARXSEN: *Az Újszövetség...* 27; Vernard ELLER: *The Beloved Disciple – His Name, His Story, His Thought*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1987. 13; C. E. B. CRANFIELD: *The Gospel According to Saint Mark*. (The Cambridge Greek Testament Commentary) University Press, Cambridge, 1989. 6.

³³ A. M. FARRER: *St Matthew and St Mark*. (E. Cadbury Lectures 1953–1954.) A. & C. Black, London, 1954. vii; idem: *On Dispensing with Q*. In: Dennis E. NINEHAM (szerk.): *Studies in the Gospels. Essays in Memory of Robert H. Lightfoot*. Basil Blackwell, Oxford, 1955. 55–86; M. D. GOULDER: *Luke: A New Paradigm*. (JSNTSS 20.) JSOT Press, Sheffield, 1989. 75.

³⁴ Daniel MARGUERAT: *Der Reichtum des fremden Textes. Ein historisch-kritischer Zugang zur Bibel*. In: Ulrich LUZ (szerk.): *Zankapfel Bibel. Eine Bibel – Viele Zugänge*. Theologischer Verlag Zürich, Zürich, 1992. 19, 24–25.

³⁵ BOLYKI János: *Az Újszövetségi írásmagyarázat elvei és módszerei*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1994. 15–17.

³⁶ HERCZEG Pál: *Az Újszövetség teológiájának vázlatja*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1997. 28–29.

³⁷ Peter STUHLMACHER: *Vom Verstehen des Neuen Testaments. Eine Hermeneutik*. (Grundrisse zum Neuen Testament, Das Neue Testament Deutsch 6.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1986². 30–35.

szét isteni és emberi alkotórészekre, a kijelentés pedig nem pusztán egy „ügy” vagy „dolog”. Az irodalomkritika és formatörténet tekintetében a történetkritika helyett a történeti-bibliai módszer alkalmazását javasolja mint járható utat. Mégis tesz két kivételt, amikor azt állítja, hogy a meghatározott irodalmi források, illetve műfajok kutatásával feltárható az ősgyülekezet élete, és az irodalmi forma figyelembevételével segít a textus mondanivalójának megértésében.³⁸ Gerhard Maier a történeti-bibliai módszer munkafázisaiként jelöli meg az alapszöveg meghatározását, a fordítást, a kortörténeti háttér megvizsgálását, a valástörténeti összehasonlítást, a bibliai besorolást és az analízist. Tőkés István hermeneutika kutatással foglalkozó könyve is túlhaladottnak minősíti a történetkritikai és az irodalomkritikai módszert. Helyettük az „új hermeneutikát” ajánlja, mert a történetkritika nem teológia, hanem eszköz a teológia szolgálatában, mely segítséget nyújt a Szentírás hiteles-tudományos megközelítésében, hogy az Ige üzenetként szóljon az Anyaszentegyházban.³⁹ Hasonló véleménynek ad hangot Fabiny Tibor⁴⁰ és Archie L. Nations, aki tizenkét jól meghatározott és kifejtett ok miatt elégtelennek tekinti a történetkritika módszerét.⁴¹

Következtetés

A tanulmány terjedelme nem engedi meg, hogy jobban elmélyüljünk a különböző feltevések, vélemények, érvelések ismertetésében és fejlődésük követésében, jóllehet izgalmas kutatásnak bizonyulna. Ma már a két forrás-elméletet is túlhaladottként kezelik.⁴² Tény és való, hogy a modern szentírás kutatás egyre több kérdést fogalmaz meg, amelyekre nem könnyű választ találni. Egyesek szerint talán örök rejtély marad a szinoptikus kérdés, de ez nem érinti lényegében az evangéliumok magyarázatát.⁴³ Valószínű, hogy az evangéliumok párhuzamosan formálódtak az idők folyamán, és hatottak is egymásra. A

³⁸ Gerhard MAIER: *A történet-kritikai módszer vége. Hogyan magyarázzuk az Írásokat?* Harmat, Budapest, 1997. 83.

³⁹ TÖKÉS István: *Új hermeneutika. Az 1950 utáni hermeneutikai irodalom áttekintése.* (Hermeneutikai Füzetek 18.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999. 126–131.

⁴⁰ FABINYI Tibor: *Szóra bírní az Írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében.* (Hermeneutikai Füzetek 3.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1994. 9–11.

⁴¹ Archie L. NATIONS: *A történetkritika és a mai módszertani válság.* In: Fabiny Tibor (szerk.): *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében.* (Hermeneutikai Füzetek 1.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1994. 39–52.

⁴² R. T. FRANCE: *The Gospel according to Matthew.* (Tyndale New Testament Commentaries) InterVarsity Press, London, 1985; reprint, Inter-Varsity Press, Leicester; William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1992. 37. (A lapszámok az utánnomott példányból valók.)

⁴³ JAKUBINYI György: *Máté evangéliuma.* Szent István Társulat, Budapest, 1991. 7.

legkorábbi változatok közkezen foroghattak, és így hatást gyakoroltak a többiek kialakulására. Márk elsőségét igazolják a következő érvek: Márk evangéliumának anyaga nagyrészt megtalálható Máténál és Lukácsnál, ugyanakkor a két utóbbi evangélista gyakran kihagy Márk anyagából, de az eltérések is különböznek egymástól; Máté és Lukács követik Márk beosztását; Márk pontosabbnak tűnik, amikor Jézus emberi mivoltát mutatja be (Mk 3,5), nyíltabban beszél a tanítványok értetlenségéről (Mk 8,17k, vö. Mt 16,9); Márk stílusa sokszor mintha szemtanú beszámolójára utalna (Mk 9,35; 10,23; 6,40); Máté és Lukács különböznek egymástól a genealógiájukban, de attól kezdve egyezik anyaguk, ahol Márk kezdi evangéliumát. A Márk elsőségét kétségbe vonhatja az a kérdés, hogy ha Máté és Lukács forrásukként használták Márkot, akkor miért hagytak ki egész perikópákat abból. Máténak és Lukácsnak szabad keze volt az átvételben, amit részben meghatározott a gyülekezeti helyzet is Máténál. Minden ellenvetés dacára elég kevés anyag található Márkban, amit ne vettek volna át tőle. Máté elsőségét cáfolják a következő észrevételek: elfogadható, hogy sokkal csiszoltabb stílusának köszönhetően Máté időnként kihagyott az előtte álló Márk anyagából a közérthetőség kedvéért, ugyanakkor ennek fordítottja szinte elképzelhetetlen, tudniillik az, hogy Márk esetében a fontos, jól megfogalmazott mátéi anyagot kihagyta volna a terjedősebb anyagok előnyben részesítéséért; valahányszor Máté sorrendje eltér a Márkétól, a másodlagos forrás benyomását kelti (vö. Mk 2,1–3.6; 6,6b–33; Mt par.).⁴⁴ Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy ha Márk a Máté (Augustinus szerint „*pedisequus et breuiator*”) és Lukács evangéliumának kivonata lenne, akkor nem származhat Péter prédikációiból, ami meglehetősen elfogadott gondolat.

Megvizsgálva a Márk evangéliumának nyelvezetét, a tartalmi-, szórendi- és szerkezeti megegyezéseket Máté és Lukács evangéliumával, a fentebb említett érvek alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a Márk evangéliumának elsősége a legvalószínűbb, és ezzel együtt a két forrás-elmélet tekinthető járható útnak a szinoptikus kérdés megoldására nézve azzal a kiegészítéssel, hogy az átjárhatóság és kölcsönzés útja sokkal rugalmasabb volt az evangéliumok kialakulásakor, mint korábban feltételezték.

Felhasznált irodalom

BARCLAY, William: *The First Three Gospels*. SCM Ltd, London, 1966.

BARRETT, Charles Kingsley: *Q: A Reexamination*. In: Arthur J. Bellinzoni, jr. (szerk.): *The Two-Source Hypothesis*. Mercer University Press, s. l., 1985.

BOLYKI János: *Az Újszövetségi írásmagyarázat elvei és módszerei*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1994.

⁴⁴ CRANFIELD: *Mark*... 7.

- BUDAI Gergely – HERCZEG Pál: *Az Újszövetség története*. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1985.
- CERFAUX, Lucien: *The Four Gospels*. Trans. Patrick Hepburne-Scott. Darton, Longman & Todd Ltd, London, 1960; reprint, Darton, Longman & Todd Ltd, London, 1969.
- CHAPMAN, J.: *Matthew, Mark and Luke: A Study in the Order and Interrelation of the Synoptic Gospels*. Ed. J. M. T. Barton. Longmans, Green, London, 1937.
- CRANFIELD, C. E. B.: *The Gospel According to Saint Mark*. (The Cambridge Greek Testament Commentary) University Press, Cambridge, 1989.
- CULLMANN, Oscar: *The New Testament. An Introduction for the General Reader*. Trans. Dennis Pardee, SCM Press Ltd, London, 1968.
- ELLER, Vernard: *The Beloved Disciple – His Name, His Story, His Thought*. William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1987.
- FABINYI Tíbor: *Szóra bírni az Írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*. (Hermeneutikai Füzetek 3.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1994.
- FARKASFALVY Dénes: *Bevezetés az újszövetségi szentírás könyveihez*. Szent István Társulat, Budapest, 1994.
- FARMER, William R.: *State Interesse and Markan Primacy: 1870–1914*. In: Henning Graf Reventlow – William Farmer (szerk.): *Biblical Studies and the Shifting of Paradigms, 1850–1914*. (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 192.) Sheffield Academic Press, Sheffield, 1995.
- FARMER, William R.: *The Synoptic Problem. A Critical Analysis*. The Macmillan Company, New York, 1964.
- FARMER, William Reuben: *Synopticon*. University Press, Cambridge, 1969.
- FARRER, A. M.: *On Dispensing with Q*. In: Dennis E. Nineham (szerk.): *Studies in the Gospels. Essays in Memory of Robert H. Lightfoot*. Basil Blackwell, Oxford, 1955.
- FARRER, A. M.: *St Matthew and St Mark*. (E. Cadbury Lectures 1953–1954.) A. & C. Black, London, 1954.
- FRANCE, R. T.: *Matthew: Evangelist and Teacher*. Paternoster, Exeter, 1989.
- FRANCE, R. T.: *The Gospel according to Matthew*. (Tyndale New Testament Commentaries) Inter-Varsity Press, London, 1985; reprint, Inter-Varsity Press, Leicester; William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1992.
- GIESELER, J. C. L.: *Historisch-kritischer Versuch über die Entstehung und die frühesten Schicksale der schriftlichen Evangelien*. W Engelmann, Leipzig, 1818.
- GOULDER, M. D.: *Luke: A New Paradigm*. (JSNTSS 20.) JSOT Press, Sheffield, 1989.
- HEAD, Peter M.: *Christology and the Synoptic Problem*. University Press, Cambridge, 1997.
- HERCZEG Pál: *Az Újszövetség teológiájának vázlatja*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1997.
- HUNTER, A. M.: *Interpreting the New Testament 1900–1950*. SCM, London, 1951.

- KÁLVIN János: *Evangéliumi harmónia I. Magyarázat a Máté, Márk és Lukács összhangba hozott evangéliumához*. Ford. Rábold Gusztáv, I. kötet. [S. n.], Kolozsvár, 1939.
- KECSKEMÉTHY István: *Gyakorlati kommentár Márk evangéliomához*. [S. n.], Cluj-Kolozsvár, 1933. KLIJN, A. J. F.: *De wordingsgeschiedenis van het Nieuwe Testament*. Uitgeverij Het Spectrum, Utrecht en Antwerpen, 1974.
- MAIER, Gerhard: *A történet-kritikai módszer vége. Hogyan magyarázzuk az Írásokat?* Harmat, Budapest, 1997.
- MARGUERAT, Daniel: *Der Reichtum des fremden Textes. Ein historisch-kritischer Zugang zur Bibel*. In: Ulrich Luz (szerk.): *Zankapfel Bibel. Eine Bibel – Viele Zugänge*. Theologischer Verlag Zürich, Zürich, 1992.
- MARSH, H.: *A Dissertation on the Origin and Composition of our Three First Canonical Gospels*. J. Burges /for University Press/, Cambridge, 1801.
- MARXSEN, Willi: *Az Újszövetség mint az egyház könyve*. Ráday Kollégium Kiadványai, Budapest, 1983.
- MORRIS, Leon: *Luke*. (Tyndale New Testament Commentaries) Inter-Varsity Press, London, 1974; reprint, Inter-Varsity Press, Leicester; William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1990.
- NATIONS, Archie L.: *A történetkritika és a mai módszertani válság*. In: Fabiny Tibor (szerk.): *Paradigmaváltások a Biblia értelmezésében*. (Hermeneutikai Füzetek 1.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1994.
- REDLICH, E. Basil: *Synoptic Gospels*. Longmans, Green and CO, London–New York–Toronto, 1936.
- ROBINSON, J. A. T.: *Redating the New Testament*. SCM, London, 1976.
- SCHWEITZER, Albert: *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*. J. C. B. Mohr /Paul Siebeck/, Tübingen, 1933⁵.
- STONEHOUSE, Ned B.: *Origins of the Synoptic Gospels*. The Tyndale Press, London, 1963.
- STREETER, Burnett Hillman: *The Four Gospels. A Study of Origins. Treating of the Manuscript Tradition, Sources, Authorship and Dates*. Macmillan & CO Ltd, London, 1964¹¹.
- STUHLMACHER, Peter: *Vom Verstehen des Neuen Testaments. Eine Hermeneutik*. (Grundrisse zum Neuen Testament, Das Neue Testament Deutsch 6.) Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1986².
- TAYLOR, Vincent: *The Gospel According to St Mark*. MacMillan, London–St Martin's Press, New York, 1966².
- TÖKÉS István: *Új hermeneutika. Az 1950 utáni hermeneutikai irodalom áttekintése*. (Hermeneutikai Füzetek 18.) Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1999.